

hem toeliet om zicht te krijgen op de contacten en de conflicten tussen individuen en tussen organisaties. Dat betekent niet dat de politieke theorie als waardeloos wordt geacht. Zij blijft op de achtergrond aanwezig (bijvoorbeeld de communistische visies op het jodenvraagstuk) maar wordt qua praktische draagwijdte gerelativeerd door cultureel bepaalde gedragspatronen. Deze laatste worden, ter verklaring van de keuzes en de praktische opstelling, zelfs belangrijker.

Om welke gedragingen en keuzes het gaat, wordt ons inziens het best verduidelijkt door de spanningsvelden op te sommen, waarbinnen Van Dóorslaer zijn verhaal situeert. Joden dienden in de eerste plaats te kiezen tussen assimilatie of bevestiging van de eigenheid. Meer dan de optie voor een orthodoxe dan wel een liberale levenswijze zou dat voor een aantal van hen culmineren in een keuze tussen 'de' revolutie of het nationalistisch zionisme. Wie de communistische weg koos, kwam voor een andere tweesprong: zou men werken in de Vlaamse 'straat' (i.e. de algemeenheid) dan wel in de joodse? Strikt genomen eisten de Komintern en het belang van de zwakke plaatselijke communistische partij dat iedereen zich inzette binnen de kaders die golden voor alle arbeiders. Nationalistische breuklijnen werden gevaarlijk geacht. De auteur tekent op prachtige wijze de hardnekkigheid van historisch gegroeide realiteiten. Al werd gedacht in termen van de leer, toch bleven velen in de 'joodse straat' actief. Dit laatste gaf in de volksfrontperiode trouwens meer armslag voor een brede, antifascistische samenwerking. Bovendien wierp de klassenstrijd specifieke problemen op. In sectoren waar geen Belgen werkten, kwamen tegenstellingen tussen joods patronaat en werklieden tot uiting, maar soms ook solidaire acties tegen de verdere afbraak van het ambachtelijke bedrijfswezen. In technisch meer geëvolueerde sectoren ontstonden concurrentieverhoudingen met de Belgische arbeiders, wat leidde tot botsingen met en zelfs xenofobe reacties bij enkele vakbondsleiders. Een keuze voor communisme was niet van aard om die verhoudingen gunstiger te maken. Zij maakte, als vorm van assimilatie, ook de kloof met het zionisme onoverbrugbaar. En toch, behalve in gevallen van totale assimilatie, bleef er voor velen behoefte aan geborgenheid, die zij alleen vonden in eigen organisaties. Zoals wij dit verhaal hier samenballen, komen militanten noch drijfveren tot hun recht. Dat is in het boek wel het geval en zelfs heel genuanceerd. Door gebruik te maken van de prosopografische methode weet de auteur de problematiek heel duidelijk te stellen. Hij toont aan dat zelfs de meest radicale ideologische breuk, de meest doorgedreven poging tot assimilatie, onmogelijk is zonder een minimum aan zekerheid, aan geborgenheid. Deze wordt in de oorspronkelijke cultuur gevonden, hoezeer ook gewijzigd.

Van Dóorslaer draagt zowel bij tot de geschiedenis van de joodse gemeenschap als van het communisme. Door allerlei facetten samen te brengen en dank zij het evokeren van de culturele tradities slaagt hij erin aan integrale geschiedenis te doen, hoe beperkt het aantal mensen ook was waar het in concreto om gaat. Bovendien, zonder ook maar zijdelings te verwijzen naar actuele toestanden, zet hij de lezer doorlopend aan tot nadenken over de huidige problemen van acculturatie en xenofobie.

J. Verhelst

N. Maas, F. W. Kuiper, ed., *Offeren aan Mercurius en Minerva. Nederlandsche vereeniging van antiquaren 1935-1995* (Amsterdam: De Buitenkant, 1995, 235 blz., /69,90, ISBN 90 70386 75 5).

Ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van de Nederlandsche vereeniging van antiquaren verscheen dit boek gewijd aan het recente verleden van het Nederlandse antiquariaat. Het bevat geen echte geschiedenis maar begint met een kroniek door Nop Maas. Die geeft gedeel-

telijk, groot gedrukt, een overzicht van de lotgevallen van de vereniging en haar leden, waartussen, kleiner gedrukt, alinea's staan die bepaalde tijdschriften, tentoonstellingen en internationale contacten behandelen. Het is duidelijk dat vanaf het allereerste begin Menno Herzberger de centrale figuur in de vereniging is geweest, een man die door zijn enthousiasme en ook drammerigheid de zaak overeind wist te houden. Want antiquaren zijn individualisten en het animo voor gemeenschappelijke activiteiten zakte dikwijls in. Zo zijn er vele tijdschriften ontstaan, die het enige tijd deden, om daarna weer te verdwijnen. Ook de Associated Publishers Amsterdam uit 1967, opgericht door vijftien antiquaren en uitgevers om oude boeken in facsimile uit te brengen, viel snel uiteen. Een poging een bibliografie van Nederlandse plaatsbeschrijvingen tot stand te brengen begon in 1937 maar was tegen 1958 geheel verpieterd. De verwante Nederlandse vereniging van assistent antiquaren, een initiatief uit begin jaren zeventig, stierf al na twee jaren een stille dood. Moeizaam kwam gedurende enige tijd een vakcursus tot stand. In deze kleine gemeenschap drong telkens de buitenwereld binnen, in de eerste plaats natuurlijk door het anti-joodse optreden van de bezetter. Maar problemen rond het invoeren van de BTW in 1968, de toenemende diefstallen en bedrog bewezen het nut van de vereniging, die maatregelen daartegen initieerde. Telkens weer waren er bestuursleden die initiatieven namen om de zaak nieuw leven in te blazen. De leden werden geactiveerd wanneer nieuwe ontwikkelingen optraden, zoals bijvoorbeeld de regelgeving van de EEG en het gebruik van de computer. In het boek zijn dan ook lijsten met hun namen en die van leden opgenomen, al zijn die niet volledig daar het archief niet altijd compleet is.

Het boeiendste deel wordt echter gevormd door tien interviews met oude en zeer oude leden die over de geschiedenis van het vak praten. De dikwijls zeer persoonlijke gesprekken zijn gevoerd door Nop Maas en de huidige voorzitter F. W. Kuyper, door A. G. van der Steur, J. F. Heijbroek en P. J. Buijnsters. Zij spreken onder meer met P. Valkema Blouw, S. Emmering, Max en Nico Israel, de De Graafs uit Nieuwkoop, Edgar Franco van Beijers in Utrecht en de enige vrouw in het gezelschap, Ans van Pagée uit Den Bosch. Alleen F. Knuf beschrijft zijn leven zelf. Menige anekdote wordt hier ten beste gegeven en de grote caesuur van de Tweede Wereldoorlog is duidelijk aanwezig. Wie ook nog optreden, maar dan in verhalen van anderen, zijn Menno Herzberger en H. L. Gumbert. Vooral de eerste kon berucht ongemakkelijk zijn in het omgaan met Mercurius en dat zette wel eens kwaad bloed ondanks bewondering voor zijn feeling voor het oude boek. Alle gesprekspartners signaleren echter de grote verandering die het vak de laatste tijd doormaakt. Niet alleen vallen door geldgebrek oude klanten als de universiteitsbibliotheken en studenten af. Ook nieuwkomers als mislukte leraren (in de woorden van Max Schuhmacher) en hoogleraren 'die ik weet niet wat bijverdienen' zorgen met geringe kennis als halve scharrelaars voor wildgroei, zoals Bert Hagen het formuleert. Anton Gerits beklemtoont dat scherp calculeren van kosten steeds meer een noodzaak wordt. Pogingen de antiquarische markt te vergroten door catalogi rond te zenden en beurzen te organiseren lijken ook langzamerhand op hun grenzen te stuiten. De toekomstige geschiedschrijver van het Nederlandse antiquariaat en zijn, vaak kleurrijke, vertegenwoordigers vindt hier een basis voor onderzoek en zal diverse versies van het verleden zorgvuldig kunnen overwegen.

E. O. G. Haitsma Mulier

W. Balke, H. Oostenbrink-Evers, *De commissie voor de werkorde (1942-1944), oorspronkelijk ingesteld als de commissie voor beginselen van kerkorde* (Zoetermeer Boekencentrum bv, 1995, xxv + 198 blz., f39,50, ISBN 90 239 0066 9).

Met de totstandkoming van een Verenigde Protestantse Kerk in het vizier, hebben Balke en Oostenbrink-Evers de afgelopen jaren gewerkt aan de geschiedenis van de totstandkoming van de voorlaatste ingrijpende structuurwijziging van de grootste van de twee fusiepartners: